ТАРЫХ/ИСТОРИЯ

УДК:327.41.(2)
DOI 10.65996/topscience-2457/2026-1.1/7-14

Жумабек кызы Замира
магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

САНАРИПТИК ТАРЫХ ТАРЫХЫЙ ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАҢЫ БАГЫТТАРЫ КАТАРЫ

Жумабек кызы Замира
магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

ЦИФРОВАЯ ИСТОРИЯ КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Jumabek's daughter Zamira
master's student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

DIGITAL HISTORY KAK NEW DIRECTION FOR HISTORICAL RESEARCH

Аннотация. Бул макалада салттуу саясий жана окуяларга негизделген тарых акырындык менен күнүмдүк жашоону, жергиликтүү жамааттарды, жеке тажрыйбаны жана маданий эс тутумду изилдөөгө багытталган жаңы мамилелер менен толукталууда. Бул контекстте күнүмдүк тарых, микротарых, оозеки тарых жана санариптик тарых сыяктуу тармактар өзгөчө маанилүү. Дисциплиналар аралык жана санариптик ыкмаларды колдонуу кыргыз коомунун тарыхындагы социалдык трансформация, модернизациялоо жана үй-бүлөдөгү, жумуштагы жана маданий тажрыйбалардагы өзгөрүүлөр процесстерин жаңыча түшүнүүгө мүмкүндүк берет

Кыргызстандын тарыхы көчмөн цивилизациясы, колониялык жана советтик саясат, ошондой эле постсоветтик трансформациялар менен калыптанып, фрагменттелген жана ар түрдүү булактар базасы пайда болду. Ал эми учурдагы коомду санариптештирүү шартында санариптик тарых Кыргызстандын тарыхый мурастарын изилдөө, сактоо жана чечмелөө үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Санариптик маалымат базаларын колдонуу тарыхчыларга сандык жана салыштырмалуу изилдөө ыкмаларын колдонууга, айрым документтерди салттуу талдоо аркылуу аныктоо кыйын болгон тенденцияларды жана үлгүлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Макалада аныкталгандай, Кыргызстандын тарыхын изилдөө үчүн мындай маалымат базалары ар кандай тарыхый

мезгилдердеги миграциялык процесстерди, коомдун социалдык түзүмүндөгү өзгөрүүлөрдү, билим берүү деңгээлин, жумуш менен камсыз болууну жана урбанизацияны талдоого мүмкүндүк берет.

Аннотация. данной статье рассматривается, как традиционная политическая и событийная история постепенно дополняется новыми подходами, ориентированными на изучение повседневной жизни, местных сообществ, личного опыта и культурной памяти. В этом контексте особенно важны такие области, как история повседневной жизни, микроистория, устная история и цифровая история. Использование междисциплинарных и цифровых методов позволяет по-новому понять процессы социальной трансформации, модернизации и изменений в семейных, трудовых и культурных практиках в истории кыргызского общества. История Кыргызстана формировалась кочевой цивилизацией, колониальной и советской политикой, а также постсоветскими преобразованиями, что привело к фрагментированной и разнообразной базе источников. В контексте цифровизации современного общества цифровая история открывает новые возможности для изучения, сохранения и интерпретации исторического наследия Кыргызстана. Использование цифровых баз данных позволяет историкам применять количественные и сравнительные методы исследования, выявлять тенденции и закономерности, которые трудно обнаружить с помощью традиционного анализа отдельных документов. Как указано в статье, подобные базы данных для изучения истории Кыргызстана позволяют анализировать миграционные процессы, изменения в социальной структуре общества, уровень образования, занятости и урбанизации в разные исторические периоды.

Annotation. This article discusses how traditional political and event-based history is gradually being supplemented by new approaches focused on the study of everyday life, local communities, personal experiences and cultural memory. In this context, such areas as everyday history, microhistory, oral history and digital history are particularly important. The use of interdisciplinary and digital methods allows us to understand in a new way the processes of social transformation, modernization and changes in family, work and cultural practices in the history of Kyrgyz society. The history of Kyrgyzstan has been shaped by nomadic civilization, colonial and Soviet policies, as well as post-Soviet transformations, resulting in a fragmented and diverse source base. In the context of the digitalization of modern society, digital history opens up new opportunities for studying, preserving and interpreting the historical heritage of Kyrgyzstan. The use of digital databases allows historians to use quantitative and comparative research methods, to identify trends and patterns that are difficult to identify through traditional analysis of individual documents. As the article states, such databases for studying the history of Kyrgyzstan allow analyzing migration processes, changes in the social structure of society, education levels, employment, and urbanization in different historical periods.

Негизги сөздөр: мамлекет, тарых, коом, санарип, маданият, процесс, сактоо, маалымат, мезгил, талдоо.

Ключевые слова: государство, история, общество, цифровые технологии, культура, процесс, хранение, информация, время, анализ.

Keywords: state, history, society, digital, culture, process, storage, information, time, analysis.

XXI кылымдын башында тарыхый илим изилдөө ыкмаларынын, булак материалдарынын кеңейиши жана санариптик технологиялардын киргизилиши менен олуттуу методологиялык жаңылануу дуушар болууда. Салттуу саясий жана окуяларга негизделген тарых акырындык менен күнүмдүк жашоону, жергиликтүү жамааттарды, жеке тажрыйбаны жана маданий эс тутумду изилдөөгө багытталган жаңы мамилелер менен толукталууда. Бул контекстте күнүмдүк тарых, микротарых, оозеки тарых жана санариптик тарых сыяктуу тармактар өзгөчө маанилүү.

Кыргызстандын тарыхы үчүн тарыхый изилдөөгө жаңы мамилелерди колдонуу өзгөчө актуалдуу. Себеби, калктын социалдык жана маданий тажрыйбасынын олуттуу бөлүгү, айрыкча Совет доорунда, расмий документтерде начар чагылдырылган жана альтернативдүү булактарды - оозеки эскерүүлөрдү, жеке документтерди, визуалдык жана санариптик материалдарды колдонууну талап кылат [1, 23-б.]. Дисциплиналар аралык жана санариптик ыкмаларды колдонуу кыргыз коомунун тарыхындагы социалдык трансформация, модернизациялоо жана үй-бүлөдөгү, жумуштагы жана маданий тажрыйбалардагы өзгөрүүлөр процесстерин жаңыча түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Ошентип, тарыхый изилдөөнүн жаңы багыттарына кайрылуу бизге булак базабызды кеңейтүүгө гана эмес, ошондой эле өткөндү ар тараптуу, адамга багытталган талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет, бул теманы илимий жактан маанилүү жана методологиялык жактан актуалдуу кылат. Ошондуктан, бул изилдөөнүн актуалдуулугу бир нече факторлор менен аныкталат [1, 24-б.].

Биринчиден, заманбап тарыхый илимде "төмөндөн тарыхка" – күнүмдүк тажрыйбаны жана жергиликтүү коомчулуктарды изилдөөгө – кызыгуу өсүп, жаңы методологиялык мамилелерди талап кылат.

Экинчиден, архивдерди, музейлерди жана китепканаларды санариптештирүү тарыхый булактарды, анын ичинде Кыргызстандын тарыхына байланыштуу булактарды талдоо үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Үчүнчүдөн, улуттук тарыхый эс тутумдун калыптанышы жана советтик өткөндү кайра карап чыгуу контекстинде, ар кандай тарыхый чечмелөөлөрдү жана ар кандай социалдык топтордун тажрыйбаларын эске алууга мүмкүндүк берген оозеки тарыхты, микротарихты жана күнүмдүк тарыхты колдонуу өзгөчө маанилүү.

Жалпысынан алганда, бул тарыхый изилдөөлөрдүн жаңы багыттарын жана аларды Кыргызстандын тарыхын изилдөөгө колдонууну системалуу түрдө талдоону талап кылат.

Тарыхый илим жаңы сапаттык өлчөмгө ээ болду, ал илимий маселелерге жаңыча мамиле кылуу, эркин чыгармачыл изилдөө жана этногенез, мамлекеттүүлүк, көчмөн таануу, дин таануу, эл аралык мамилелер жана жалпы

тарыхый мурас көйгөйлөрүнө болгон кызыгуунун жогорулашы менен аныкталды.

20-кылымдын аягында жана 21-кылымдын башында санариптик технологиялардын өнүгүшү гуманитардык илимдерге, анын ичинде тарыхый билимге олуттуу таасирин тийгизди.

Санариптик тарых, заманбап тарыхый илимдин бир тармагы катары, архивдик булактарга мүмкүнчүлүгү чектелүү жана татаал тарыхы бар өлкөлөр, мисалы, Кыргыз Республикасы үчүн өзгөчө маанилүү. Коомду санариптештирүү шартында тарыхый изилдөөнүн салттуу ыкмалары маалыматты талдоо, сактоо жана көрсөтүү үчүн жаңы куралдар менен толукталууда. Натыйжада, тарыхый илимди жана санариптик технологияларды айкалыштырган жаңы тармак – санариптик тарых – пайда болууда [2, 123-б.].

Кыргызстандын тарыхы көчмөн цивилизациясы, колониялык жана советтик саясат, ошондой эле постсоветтик трансформациялар менен калыптанып, фрагменттелген жана ар түрдүү булактар базасы пайда болду. Ал эми учурдагы коомду санариптештирүү шартында санариптик тарых Кыргызстандын тарыхый мурастарын изилдөө, сактоо жана чечмелөө үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Санариптик технологияларды колдонуу архивдик материалдарга жетүүнү гана камсыз кылбастан, өлкөнүн тарыхындагы социалдык, демографиялык, маданий жана мейкиндик процесстерин жаңыча түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

"Санариптик тарых" термини 1990-жылдардын аягында жана 2000-жылдардын башында санариптик гуманитардык илимдердин кеңири тармагында популярдуулукка ээ болгон. Башында санариптик тарых архивдерди санариптештирүү жана электрондук маалымат базаларын түзүү менен байланышкан. Бирок, убакыттын өтүшү менен анын көлөмү бир топ кеңейди.

Заманбап түшүнүгүндө санариптик тарых илимий иштин бардык этаптарында – булактарды издөөдөн жана талдоодон баштап, натыйжаларды чечмелөө жана көрсөтүүгө чейин – санариптик технологияларды колдонууга негизделген тарыхый изилдөө ыкмаларынын жана практикасынын жыйындысын билдирет. Санариптик тарых салттуу тарыхый мамилелерди компьютердик талдоо куралдары менен айкалыштырат. Санариптик тарыхтын пайда болушу бир нече факторлор менен шартталган:

• тарыхый маалыматтардын өсүшү;

• интернеттин жана электрондук архивдердин өнүгүшү;

• чоң маалымат топтомдорун талдоо үчүн программалык куралдардын пайда болушу;

• маданий мурасты сактоо жана ага жетүү зарылдыгы.

Ошентип, санариптик тарых – бул тарыхый илимдин маалыматтык коомдун кыйынчылыктарына берген жообу. Кыргызстандын тарыхын изилдөөдө санариптик тарыхтын ролун жана потенциалын көрсөтүү жана аны колдонуунун негизги багыттарын аныктоого багытталган [3, 41-б.].

Санариптик тарых булактарды санариптештирүү менен гана чектелбейт. Ал изилдөө маселелерин түзүү жана чечүү үчүн эсептөө ыкмаларын, маалымат базаларын, географиялык маалымат системаларын, санариптик архивдерди,

маалыматтарды визуалдаштырууну жана тармактык анализди колдонууну камтыйт. Заманбап тарыхый илим үчүн бул методологиялык куралдар топтомун кеңейтүү жана булактар менен иштөө ыкмаларын кайра карап чыгуу дегенди билдирет.

Тарыхый изилдөө тармагы катары санариптик тарых түшүнүгү анын негизги ыкмаларын жана мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт жана санариптик тарыхтын заманбап тарыхый билим үчүн маанисин көрсөтөт.

Санариптик тарых салттуу тарыхый булактарга да, санариптик маалыматтардын жаңы формаларына да таянат. Негизги булак базасы төмөнкүлөрдөн турат: Эгемендүүлүккө ээ болгондон бери тарыхчылар мурда жарыяланбаган чыгыш кол жазмаларын жана архивдик материалдарды аныктап, сатып алышты, чет элдик китепканаларда, музейлерде жана архивдерде сакталган жазма булактарды комплекстүү изилдөө, илимий котормолор жана талдоо жүргүзүштү. Бул изилдөөлөр булак базасын максаттуу түрдө кеңейтип, бир катар жаңы илимий көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берди. Андан тышкары, биринчи жолу тарыхый өнүгүүнүн бардык этаптарын жана казак элинин маданий салттарын чагылдырган булактардын белгилүү бир топтому илимий жүгүртүүгө киргизилген.

Сандык жазма булактар: Сандык жазма булактарга архивдик документтер, кол жазмалар, мезгилдүү басылмалар жана заманбап сканерлөө жана текст иштетүү технологияларын колдонуу менен санарип форматына айландырылган статистикалык маалыматтар кирет. Бул булактын бул түрү салттуу жазма документтердин мазмунун сактап калат, ошол эле учурда аларды талдоо жана чечмелөө мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет [4, 91-б.].

Тарыхый изилдөөлөр үчүн бул материалдарга тезирээк жетүү, булактардын чоң массивдери менен иштөө мүмкүнчүлүгү, ошондой эле толук тексттик издөөлөр, салыштырмалуу талдоо жана сандык маалыматтарды иштетүү дегенди билдирет. Кыргызстандын тарыхынын контекстинде, Кыргыз Республикасынын Улуттук архивинин жана советтик мезгилдүү басылмалардын санариптештирилген архивдик коллекциялары социалдык-экономикалык өнүгүү процесстерин, өкмөттүн саясатын жана калктын күнүмдүк жашоосун убакыттын өтүшү менен изилдөөгө мүмкүндүк берет. Ошентип, санариптештирилген жазма булактар классикалык булак изилдөөлөрү менен санариптик талдоо ыкмаларынын ортосундагы байланыштыруучу байланыш болуп кызмат кылат, илимий салтты сактап, ошол эле учурда тарыхый илимди модернизациялайт. Санариптик маалымат базалары: Санариптик маалымат базалары - бул белгилүү бир параметрлер боюнча системалаштырылган жана тарыхый маалыматтарды сактоо, издөө жана талдоо үчүн иштелип чыккан маалыматтын структуралаштырылган жыйнактары. Аларга демографиялык статистика, экономикалык көрсөткүчтөр, калктын маалыматы, архивдик инвентаризациялар, өмүр баяндык маалыматтар жана оозеки тарыхый маектешүүлөрдүн жыйынтыктары кириши мүмкүн.

Санариптик маалымат базаларын колдонуу тарыхчыларга сандык жана салыштырмалуу изилдөө ыкмаларын колдонууга, айрым документтерди салттуу

талдоо аркылуу аныктоо кыйын болгон тенденцияларды жана үлгүлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Кыргызстандын тарыхын изилдөө үчүн мындай маалымат базалары ар кандай тарыхый мезгилдердеги миграциялык процесстерди, коомдун социалдык түзүмүндөгү өзгөрүүлөрдү, билим берүү деңгээлин, жумуш менен камсыз болууну жана урбанизацияны талдоого мүмкүндүк берет.

Санариптик маалымат базалары тарыхтын социология жана экономика менен интеграцияланышына өбөлгө түзөт, заманбап изилдөөлөрдү дисциплиналар аралык мүнөзүн жогорулатат.

Аудиовизуалдык булактар: Аудиовизуалдык булактарга санариптик түрдө жазылган фотосүрөттүк, аудио жана видео материалдар, ошондой эле оозеки тарыхый маектер кирет. Алар тарыхый тажрыйбанын визуалдык, угуу жана эмоционалдык аспектилерин чагылдыргандыктан, жазма булактарга маанилүү кошумча болуп саналат [5, 63-б.].

Фотосураттар бизге адамдардын сырткы келбетин, күнүмдүк жашоосун, архитектурасын жана коомдук иш-чараларды калыбына келтирүүгө мүмкүндүк берет; аудиожазуулар сүйлөөнү, интонацияны жана тилдик өзгөчөлүктөрдү чагылдырат; ал эми видеоматериалдар күнүмдүк практиканы жана социалдык өз ара аракеттенүүнүн формаларын чагылдырат. Кыргызстанда аудиовизуалдык булактар советтик күнүмдүк жашоону, маданий салттарды жана этникалык иденттүүлүктүн трансформациясын изилдөөдө кеңири колдонулат.

Санариптик формат бул материалдардын сакталышын, аларды кайталап колдонуу мүмкүнчүлүгүн жана илимий жана билим берүү долбоорлоруна киргизүүнү камсыз кылат [6, 13-б.].

Санариптик түрдө туулган булактар: Санариптик түрдө туулган булактарга веб-сайттар, социалдык медиа, санариптик карталар, электрондук басылмалар жана онлайн платформалар кирет. Санариптик документтерден айырмаланып, бул булактар башында электрондук форматта түзүлөт жана байланыштын, өзүн-өзү көрсөтүүнүн жана жамааттык эс тутумдун заманбап формаларын чагылдырат.

Тарыхчылар үчүн мындай булактар жакынкы тарыхты изилдөөдө, коомдук пикирди калыптандырууда жана инсандыктын жана тарыхый эс тутумдун трансформациясында өзгөчө баалуу. Кыргызстанда санариптик медианы жана социалдык тармактарды талдоо советтик өткөндү, улуттук тарыхты жана маданий мурасты коомдук чечмелөөнү изилдөөгө мүмкүндүк берет.

Санариптик чөйрөдө жаралган булактар туруксуз, фрагменттелген жана технологиялык платформаларга көз каранды болгондуктан, сынчыл талдоо жүргүзүүнүн атайын ыкмаларын талап кылат. Аларды изилдөө тарыхтын булак базасын кеңейтет жана тарыхый илимдин санарип доорунун реалдуулуктарына ыңгайлашуусун чагылдырат.

Ошентип, санариптик архивдерден баштап, санариптик чөйрөдө жаралган материалдарга чейин ар кандай санариптик булактарды колдонуу тарыхый изилдөөлөр үчүн булак базасын бир топ кеңейтет. Алар жаңы аналитикалык ыкмаларды колдонууга мүмкүндүк берет, тарыхый илимдин тармактар аралык мүнөзүн жогорулатат жана дүйнөлүк жана аймактык өзгөрүүлөрдүн

контекстинде Кыргызстандын тарыхын кошо алганда, тарыхый процесстерди тереңирээк түшүнүүгө салым кошот.

Санариптик булактарды колдонуу тарыхчыдан жаңы көндүмдөрдү, анын ичинде маалыматтарды сактоо принциптерин, метадайындарды жана санариптик булактарды сындоону түшүнүүнү талап кылат.

Санариптик тарыхый изилдөөлөрдө методдору дагы окумуштуулар тарабынан иштелип чыккан.

Санариптик тарых классикалык тарыхый мамилелерди толуктаган атайын аналитикалык методдорду колдонуу менен мүнөздөлөт.

Санариптик тарых заманбап тарыхый изилдөөнүн эң келечектүү багыттарынын бири. Ал булак базасын кеңейтет, методологияны байытат жана өткөндү тереңирээк жана ар тараптуу изилдөөгө көмөктөшөт.

Коомду санариптештирүү контекстинде санариптик тарых тарыхый мурасты сактоо жана тарыхый аң-сезимди калыптандыруу үчүн маанилүү куралга айланууда. Бирок, анын ийгиликтүү өнүгүшү санариптик ыкмаларга сын көз караш менен мамиле кылуу жана тарыхый талдоо жүргүзүүнүн илимий принциптерин сактоо менен гана мүмкүн. Кыргызстандын тарыхын изилдөөдөгү санариптик тарых актуалдуу багыттардан десек болот. Кыргызстан тарыхынын булактарынын өзгөчөлүктөрү жана санариптештирүү ата-мекендик тарыхтын булактар базасы бир катар өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт [7, 101-б.]:

- тарыхый эс тутумдун оозеки формаларынын басымдуулугу;
- архивдик документтердин олуттуу жоготуусу;
- совет доорундагы булактардагы идеологиялык бир жактуулук;
- аймактык жана күнүмдүк тарыхтын начар чагылдырылышы.

Архивдерди жана музей коллекцияларын санариптештирүү бул чектөөлөрдү жарым-жартылай жеңүүгө мүмкүндүк берет. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архивинен, мезгилдүү басылмалардан, статистикалык коллекциялардан жана фотодокументтерден алынган документтерди санариптештирүү изилдөөчүлөрдүн булактарга жетүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтет жана аларды сактоону жеңилдетет. Архивдик коллекцияларды жана электрондук архивдерди санариптештирүү. Кыргызстандагы санариптик тарыхтын негизги багыттарынын бири - архивдик материалдарды санариптештирүү. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви жана аймактык архивдер акырындык менен санариптик форматка өтүүдө.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Султанов А. Повседневность и социально-культурные практики в истории Кыргызстана // Вестник истории и социально-культурных исследований. – Бишкек, 2020. – Вып. 3. – С. 25–48.
2. Токтосунова Н. Культурная история кыргызского населения: традиции, символы, обычаи / Н. Токтосунова. – Бишкек, 2020. – 250 с.
3. Мурзакулов А. Виртуальные выставки и цифровые архивы как новые источники исторического знания // Вестник цифровой истории и архивного дела. – 2022. – № 4. – С. 102–118.

4. Эсеналиева М. Б. Цифровые исторические ресурсы Кыргызстана: проблемы доступности и использования // Журнал цифровой истории и архивов. – 2023. – № 1. – С. 87–110.
5. Усубалиева А. Р. Оцифровка архивных фондов Кыргызстана: опыт и перспективы // Архивное дело и цифровые технологии. – 2019. – № 1. – С. 23–47.
6. Нурматова В. А. Архивные ресурсы СССР и цифровизация: опыт Кыргызстана // Архивы и современное общество. – 2021. – № 4. – С. 59–83.
7. Мурзакулов А. Цифровизация архивов и музейных коллекций Кыргызстана: опыт и перспективы / А. Мурзакулов. – Бишкек, 2022. – 112 с.

Рецензент: тарых илимдеринин кандидаты, доц. м.а. Карасартова Ч.Ж.